

KÖVÉR GYÖRGY

A politikatörténet „visszavétele”

Amikor Gyáni Gábor mint a Hajnal István kör elnöke felkérésére elvállaltam a türkevei konferencia egyik nyitóelőadását, és sürgetésére címet is kellett hozzá találnom, arra gondoltam, a fenti cím nyitva hagyja számomra a lehetőséget a téma későbbi kibontására, a párbeszédre. A politikatörténet „visszavétele” valóban többféle jelentést hordozhat.

Újra szembesülve vele, nekem először önkéntelenül „Szabács viadala” jutott valamiért az eszembe. Nem egészen mindegy, hogy 1476-ra gondolunk, amikor Mátyás bevette a törökök által pár éve, a Száva déli partján épített erődítményt, vagy inkább 1788-ra, amikor II. József már valóban visszafoglalta azt a pogányoktól. De ez végső soron nézőpontbeli kérdés. A lényeg az, hogy valamilyen idegen seregtől kell el- (vagy vissza)foglalni egy adott területet.

Lehet a dolgot szűkebb és praktikusabb perspektívában is értelmezni. Annak idején, 1988-ban a Történelmi Társulat által elutasítva, a társadalomtörténeti egyesület alapításakor célszerűnek látszott saját identitásunkat a nemzeti történelem egészét mindig is magának kisajátító politikatörténettel szemben meghatározni. Mára azonban, legalább is részünkről, értelmét veszítette ez a szembenállás. Részben azért, mert hallgatólagosan elfogadottak lettek a másságok, de részben azért is, mert egy integrált történetiszemléletben gyakorta elkerülhetetlenek a határátlépések (hadd utaljak szerénytelenül a „participáció” társadalomtörténetben elfoglalt helyére). Fogalmazhatnánk szerényebben úgy is, hogy mára beláttuk, érdemes lenne visszafogni saját ambícióinkat a történetírás egészének meghódításával kapcsolatban. S nem nekünk kellene megmondani a politikatörténetnek, hogy miként legyen „új”. Viszont a máshonnan jövő potenciális szövetségesek számára egyértelműen meg kell fogalmazni, hogy melyek a politikatörténet társadalomtörténetileg integrált történetírásba illesztésének lehetőségei és feltételei.

Annak idején még társadalomtörténeti PhD kurzusomon megismert avatott politikatörténész kollegák (Cieger András, Sipos Balázs) közé „spékelve” referátumomban ezen kritériumok történeti kialakulásának végiggondolását tekintem a társadalomtörténész aktuális lehetőségének és feladatának.

A hatvanas években két tömeges és nominális forráscsoport „felfedezése” ébresztette a társadalomtörténet iránti érdeklődést Magyarországon. A kataszteri iratoké, illetve a virilis jegyzékeké. Mindkettő kutatása ígéretesen indult, de végül a másodikkal lett divatja, az elsőnek nem.¹ Pedig a kataszteri iratok „felfedezői” nem voltak híján az iskolateremtő formá-

¹ Orosz István: *Egy borsodi falu birtokviszonyai a jobbágyfelszabadítás után*. In: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Történelmi Intézetének évkönyve I. Debrecen, 1962. 109–129.; Orosz István: *Mándok birtokviszonyainak változása 1870–1909*. Acta Universitatis Debrecenensis de Ludovico Kossuth Nominata. Series Historica II. Debrecen, 1963. 157–173.; Sándor Pál: *A XIX. századi parasztbirtok vizsgálatának történeti statisztikai forrásai-módszerei és újabb*

tumnak, közülük többek egyetemi intézményi háttérbe ágyazódtak.² De vajon miért nem lett érdemi folytatása például Szabad György kezdeményezésének, pedig lelkes tanítványi kör is állt mögötte? S miért és hogyan lett divatja Vörös Károly leleményének, pedig körülötte az iskolaszerveződésnek esélye sem nyílt akkoriban?

Néhány adalék a hipotetikus magyarázatkísérlet elemei közül:

1. A hozzáférhetőség. A kataszteri iratok csak levéltárakban, földhivatalokban kutathatók. Ezzel szemben a virilis listákat kinyomtatták, sajtóban is gyakran megjelentették.

2. A kvantitatív módszer. Igazából a kataszteri iratok feldolgozása manuálisan csak sziszifuszi munkával végezhető el. Viszont mivel a virilis listákon szám szerint jóval kevesebb név és adat szerepel, helyi léptékben a személyi számítógép hiánya nem jelentett megoldhatatlan akadályt.

3. Innováció. Azt is megállapíthatjuk, hogy a virilis listák jobban illettek a történetírás (benne az induló magyar társadalomtörténet) „elitista” alapállásához. Fogalmazhatunk úgy is, hogy maga a politikatörténet is igényelte a társadalomtörténeti háttér felvázolását, beleértve akár a politikatörténet szolgálóleánya szerepet is. A munkaigényesség által okozott nehézség mellett a kataszteri iratok vizsgálata önmagában túlmutat az elit csoportokat preferáló érdeklődésen. S mint az ELTE-én lefolytatott kísérlet megmutatta, pusztán saját forrásbázison nagyon korlátozott az értelmezés lehetősége, amiből következően további tömeges és nominális forrásokkal való összekapcsolása is kívánatos.

S végül, ami mindebből született, az valójában a politika társadalomtörténete, s ez nem más, mint a német értelemben vett „politikai társadalomtörténet” egy változata.³

A virilisek

Ma már kevesen emlékeznek arra, hogy Vörös Károly első, 1966-ban megjelent tanulmánya az 1903-as és 1917-es nyomtatott listákat elemezte, s abban még arról tudósított, hogy valószínűleg megsemmisültek a fővárosi virilizmus levéltári forrásai.⁴ Az alcímben is jelzett társadalomtörténeti feladatot tágran értelmezve a szerző elsődleges célként „a főváros gazda-

eredményei. Agrártörténeti Szemle, 7. évf. (1964) 1-2. sz. 36–81.; Sándor Pál: *A századforduló agrárstruktúrájának vizsgálatához.* Agrártörténeti Szemle, 8. évf. (1965) 2-3. sz. 177–198.; Szabad György: *A rendszeres kataszteri munkálatok agrártörténeti értékesítésével foglalkozó kísérletek célkitűzéseiről.* Agrártörténeti Szemle, 9. évf. (1966) 1-2. sz. 13–18. A kataszteri iratok vizsgálata egyébként belesimult az úrbéri birtokperek régebbi történetírói hagyományába. Ennek a többször megszakított kontinuitásnak egyik legfrissebb példajaként megjelent Kecskeméti Károly Szabad György vezetése alatt még 1956-ban írott szakdolgozata. Kecskeméti Károly: *Tök község paraszt-sága az Urbáriumtól az úrbéri per végéig 1770–1879.* Tök, 2009.

² Bali János: *Sárszentlőrinc az 1859. és 1887. évi kataszteri felmérések tükrében;* Fegyó János: *Gelej az 1889. és 1910. évi kataszteri felmérések tükrében.* Agrártörténeti Szemle, 9. évf. (1966) 1-2. sz. 18–46.; 46–73.; Tóth Tibor: *Adács község birtokviszonyai 1850–1877.* Agrártörténeti Szemle, 9. évf. (1966) 3. sz. 363–377.

³ Langewiesche, Dieter: *Sozialgeschichte und Politische Geschichte.* In: Schieder, Wolfgang – Sellin, Volker (hg.): *Sozialgeschichte in Deutschland. Entwicklungen und Perspektiven im internationalen Zusammenhang.* Bd. I. Göttingen, 1986. 19.

⁴ Csak egy, már a korrektúrába beszúrt lábjegyzet tanúskodott arról, hogy Baraczká István, Budapest Főváros Levéltára akkori igazgatója a cikk nyomdába adása után rábukkant az 1907–1908. évi nyomtatott jegyzékekre. Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői 1903–1917. (Adalékok Budapest társadalomtörténetéhez a dualizmus korában I.)* Tanulmányok Budapest Múltjából XVII. Budapest, 1966. 145–194. A hivatkozás: 148*.

sági, társadalmi és politikai vezetőrétegét” kívánta megismerni. A szöveg ezt a vezetőréteget „élesoport”-ként, „burzsoázia”-ként, „nagypolgárság”-ként emlegette, s csak az írás vége felé jelentette ki, hogy „várospolitikára gyakorolt tényleges befolyásuknak konkrét példákra való elemzése már túlment volna tanulmányunk keretein”.⁵ A később levéltárban megtalált, majd második publikációként elemzett 1873-as listák Pestre, Budára és Óbudára még külön készültek, s különösen a pesti kivételesnek tekinthető. Inkább az adójegyzékből kigyűjtött nyersanyagot tartalmazták, ráadásul adónemek szerinti bontásban (!) s igen széles kört átfogóan. Lelőhelyükből következően is a választással egybekötött készültek, s a bennük foglalt adatok sem véglegesek, különböző színű kihúzások, felülírások tarkítják. S a változatlan alcím mögött, némiképp az új forrásbázishoz igazodva módosulni látszott a célkitűzés is. Ezúttal már szűkebben s bevallottan „a város gazdasági vezetőrétegének történetéről” szólt az írás.⁶ Mire végül a disszertáció rövidített változata könyv alakban megjelent, már a módszertani követők kis csapatára is hivatkozhatott a szerző.⁷

A virilizmus-kutatás ügyén sokat lendített, hogy 1973-ban a Történelmi Társulat pályázatot hirdetett „hazánk felszabadulásának 30. évfordulójára”, s ennek kiemelt témajavaslati között szerepelt a társadalomtörténet s azon belül „egy magyarországi település (megye, járás, község, város vagy városrész) társadalmi tagozódásának, illetve társadalmi fejlődésének története”.⁸ Végül két díjnyertes dolgozat is (Gyáni, Tóvári) a virilis témakörből került ki. Külön érdekessége volt a dolgozatoknak, hogy túlléptek a dualizmus kori politikai kereten, és vizsgálataikat a két világháború közötti korszakra is kiterjesztették.⁹

Míg a korai kutatások közül Baranyi Béla egyértelműen Márkus László (és természetesen az akkor már magyarul is olvasható C. Wright Mills) nyomdokain haladva az elit fogalom definiálására és használatára tett kísérletet, addig Veliky János (támaszkodva a Hegeltől Habermasig húzódó gondolati ívre) Lakatos Ernőhöz nyúlt vissza, amikor a „politikai

⁵ Vörös: *Budapest legnagyobb adófizetői 1903–1917*. 1966. 149., 194.

⁶ Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873. (Adalékok Budapest társadalomtörténetéhez a dualizmus korában II.)* Tanulmányok Budapest Múltjából XVIII. Budapest, 1971. 249–306. Az idézet: 249. A végleges összbudapesti jegyzék megjelent: *Pesti Napló*, 1873. szeptember 3–12.

⁷ Baranyi Bélának (Debrecen) és Bérdi Györgynek (Pécs) már megjelent, Gyáni Gábornak (Hódmezővásárhely), Tóvári Juditnak (Miskolc) és Veliky Jánosnak (Hajdúság) kézíratos tanulmányait említette. Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917*. Budapest, 1979. 173*. Baranyi Béla: *Gondolatok az uralkodó elittről, valamint egy helyi elit történetéről a debreceni virilizmus kapcsán (1870–1930)*. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series Historica XIV. Magyar Történeti Tanulmányok V. Debrecen, 1972. 4–68.; Bérdi György: *Pécs legnagyobb adófizetői 1887–1901*. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XX–XXI. Pécs, 1975–1976. 113–126.

⁸ Ezen belül a kiírás különösen preferálta „az ott élő munkásosztály kialakulásának, struktúrájának, életmódjának, társadalmi tudata fejlődésének” ábrázolását. Pályázati Felhívás. Századok, 106. évf. (1972) 6. sz. 1185.

⁹ A pályázathoz módszertani útmutató is készült, amelyet Hanák Péter, Lackó Miklós és Vörös Károly állított össze. Az eredményhirdetésre, a felszabadulás dátumához képest némiképp megkésve (eredetileg március 21-re ígérték), de azért a NOSZF jubileumát nem elmulasztva, 1975. november 3-án került sor. Lásd S. Vincze Edit: *A Magyar Történelmi Társulat társadalomtörténeti pályázatának értékelése*. Századok, 110. évf. (1976) 2. 405–409. Gyáni megosztott második, Tóvári megosztott harmadik díjat kapott. Az első díj nem került kiosztásra. Közben Gyáni dolgozatának első változata megjelent a debreceni ifjúsági actában: Gyáni Gábor: *Hódmezővásárhely legnagyobb adófizetői 1888–1941*. Studium V. A KLTE TDK Kiadványai, Debrecen, 1974. 15–27. A másik díjnyertes dolgozat első közlése: M. Tóvári Judit: *A miskolci társadalom gazdasági vezető csoportjainak átrétegződése (1872–1917)*. Századok, 114. évf. (1980) 5. sz. 781–817.

vezetőréteg” kifejezést részesítette előnyben.¹⁰ Veliky már nem csak egyetlen települést vizsgált, s mind a viriliseket, mind a választottakat együtt elemezte. Tudomásunk szerint ő volt az első, aki az ország különböző részeiből a virilis listák szisztematikus gyűjtését is megkísérelte. Tekintetbe véve, hogy mind Baranyi, mind Gyáni szakdolgozati témavezetője Ránki György volt, ennyiben talán mégis munkált valahol a témaválasztások háttérében valamifajta „debreceni iskola”.

A későbbiekben Kosján László (aki Veliky János szakdolgozója volt) és Feiszt György teljesítette be az országos gyűjtőmunka feladatát. A nyolcvanas évek végén a Soros Alapítvány támogatásával és a megyei levéltárosok együttműködése révén két nagyobb régióra, a Dél- és Nyugat-Dunántúlra, illetve Észak-Magyarországra hozták létre a virilis listák adatbázisát.¹¹ Ebből az alkalomból majdnem minden megyében keletkezett ilyen forráskorpusz. Ezek bázisán aztán további helyi feldolgozások születtek.¹² S a Feiszt–Kosján-gyűjteményből kapott nyersanyagok újabb szakdolgozatok alapjául is szolgáltak (Kaposvár, Szombathely).¹³

Az önkormányzati szintek közül (megyei, városi, községi) a municipális szint választása a virilis anyaggyűjtésben racionális kutatói döntésnek tekinthető, hiszen mindenki csak egy helyen jelölthette magát. A megyék a nyolcvanas években egymásnak is igyekeztek megküldeni saját virilis listáikat, így az is előfordulhat, hogy egy-egy év listája épp valamely szomszédos megye anyagából bukkan elő. A megyei szint használatából azonban többféle nehézség is származik. Amennyiben országos léptékre akarjuk kiterjeszteni a vizsgálatot, komoly akadálya a „felösszesítésnek”, hogy egy személy csak egy helyütt lehetett reprezentálva. Az országos körképre való törekvés egyébként már az 1880-as években jelentkezett. A Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank például körlevélben kereste meg a vármegyéket, hogy egyfajta VIP hitellista gyanánt bekérje és használhassa a virilis jegyzékeket. Beksics Gusztáv is dolgozhatott valamifajta virilis-lista gyűjteményből, legalább is adatai erre engednek következtetni.¹⁴ Az általa közölt 42 megye adataiból később Andrew C. Janos, legújabbban pedig Halmos Károly számított országos átnézetet.¹⁵ De ugyanilyen gonddal jár az

¹⁰ Márkus László: *A Horthy-rendszer uralkodó elitjének jellegéről*. Történelmi Szemle, 8. évf. (1965) 4. sz. 449–466.; Mills, Wright C.: *Az uralkodó elit*. Budapest, 1962.; Veliky János: *A helyi politikai vezetőréteg szerkezetváltozása és a virilizmus kölcsönviszonya a hajdú városokban a polgári forradalom után*. Hajdúsági Múzeum Évkönyve II. Hajdúböszörmény, 1975. 107–133.

¹¹ Feiszt György – Kosján László: *A gazdasági elit kutatásának néhány kérdése a virilismetékeket alapján*. In: Á. Varga László (szerk.): *Vera (nem csak) a városban*. Rendi társadalom – polgári társadalom. Supplementum. Debrecen, 1995. 483–487.

¹² Csak az általam valamelyest jobban ismert Szabolcs megyét hozva most példaként: Takács Péter: *Szemponok a szabolcsi megyei virilismetékek társadalmi helyzetének elemzéséhez*. Alföldi Tanulmányok, I. 1990. Békéscsaba, 1990. 61–81.; Gottfried Barna: *Nyíregyházi virilismetékek 1874–1912 között*. In: Gyarmathy Zsigmond (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai I. Évkönyvek 9. Nyíregyháza, 1993. 141–168.*

¹³ Hegedüs Sándor: *Virilizmus Kaposváron 1888–1944*. Szakdolgozat, ELTE, 1995.; Bognár Bulcsu: *Felső- és középrétegek a dualizmus kori Szombathelyen a virilis jegyzékek alapján*. Szakdolgozat, ELTE, 1997.

¹⁴ Censor [Beksics Gusztáv]: *Társadalmunk és nemzeti hivatásunk*. Budapest, 1884. 121–126.

¹⁵ Janos, Andrew C.: *The Politics of Backwardness in Hungary 1825–1945*. Princeton, New Jersey, 1982. 114.; Halmos Károly: *Besitzbürgertum Magyarországon. A virilizmus*. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Budapest, 2006. 175–176.

is, ha az országos listákat próbáljuk alkotóelemeikre „visszabontani”.¹⁶ Hasonló a helyzet egy grádiccsal lejjebb, ha a megyei szintből akarjuk kiolvasni a rendezett tanácsú városok virilistáit. Mint Tóvári Judit kutatásai óta belátható, a városi és megyei virilisek nem ugyanazzal az adóösszeggel szerepeltek a város, illetve a megye területén összeállított listákon.¹⁷ A rendezett tanácsú városok és főként a községek saját viriliseinek összegyűjtése pedig továbbra is a lokális történet kutatóira vár.

A virilis listák megyeinél tágabb, regionális szintű elemzésére újabban a politikatudományi ihletettségű történetírás vállalkozott. Ebből a szempontból Cieger András dolgozatai fontos hozzájárulást jelentenek a politikai elit történeti kutatásához.¹⁸ A virilis listák tehát újfent elsősorban a politikatörténet forrásává váltak. S nem belebonyolódva a politikai társadalomtörténet, avagy a politika társadalomtörténete definíció rejtelmeibe, az aligha lehet kétséges, hogy a kidolgozott eszköztár önmagában nyilván egyikhez sem elégséges.¹⁹ Hiszen politikatörténeti szempontból elemezni szükséges a lista kialakulását (a közigazgatási bizottság által bekért anyagoktól, a felülvizsgálat során be- és kikerülésen át, a végleges lista közgyűlési jóváhagyásáig s a választások következtében történő utolsó „simításokig”). Emiatt egyébként viriliseket és a választottakat külön-külön és egymással összekapcsolva érdemes szemlélni.²⁰ Ebből a látószögéből nem kerülhető meg szereplésük elemzése a képviselőtestületben, törvényhatósági bizottságban. Egyáltalán, mint virilisták alkottak-e a politika szempontjából különálló csoportot, tehát politikatörténeti alanyok voltak-e? S akár igen, akár nem, egyénileg hogyan illeszkednek a tágabb társadalmi alakzatokba?

Négy évtized távlatából nyugodtan elmondható, hogy a virilis jegyzékek a társadalomtörténet számára tulajdonképpen helyettesítő forrást jelentettek. A vagyon- és jövedelemmegosztás és a foglalkozásszerkezet vizsgálatában próbálták pótolni az adójegyzékeket. De vajon ennyire nem maradtak volna fenn adóösszeírások sehol, hogy még a virilis jegyzékek adóhivatali előzményekkel való összevetésére sem került sor? Történtek ugyan más irányú helyettesítési kísérletek is az adójegyzékek funkcionális pótlására, ám ezek sem léptek túl az „elittörténet” hatókörén. Mindenekelőtt a központi bank hitelinformációs jegyzékei tekinthetők ilyennek.²¹ Továbbra is fennáll tehát annak szükségessége, hogy legalább a társadalomtörténetileg fontos közbülső, előkészítő anyagokat érdemes lenne szembevetni az

¹⁶ Vörös Károly kísérletezett egy harmadik metszetben Budapestre ezzel a megoldással. Vörös: *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917*. 67. skk. Forrásául szolgált: Máté J. Lajos (szerk.): *Magyar Almanach*. Budapest, 1888.

¹⁷ Tóvári Judit: *Az elit Miskolc város társadalmában 1872–1917*. Nyíregyháza, 1997.

¹⁸ Cieger András: *A Bereg megyei politikai elit a dualizmus időszakában*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat levéltárának kiadványai. Levéltári Évkönyv XII. Nyíregyháza, 1997. 213–281.; uő.: *A dualizmus kori helyi politikai elit kutatása regionális szinten*. In: *Mi végre a tudomány?* F fiatal Kutatók Fóruma 1. – 2003. Budapest, 2004. 297–313.

¹⁹ Szabó Dániel: *Politikai társadalomtörténet – a politika társadalomtörténete*. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Budapest, 2003. 371–387.

²⁰ Veliky János és Tóvári Judit idézett munkái mellett lásd: Horváth J. András: *Új emberek az Újvárosházán – Az egyesített főváros első közgyűlésének társadalmi összetétele*. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából*. XXVII. Budapest, 1999. 23–52.; legújabban Takács Tibor kísérletezett ezzel. Takács Tibor: *Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a 20. század első felében*. Budapest, 2008.

²¹ Timár Lajos: *A Magyar Nemzeti Bank hitelinformációs jelentései és a városi gazdasági elit a két világháború közötti Magyarországon*. Aetas, 7. évf. (1992) 4. sz. 73–83.; Kövér György: *Budapest „legjobb adósai” (1879–1890)*. In: Gyáni Gábor – Pajkossy Gábor (szerk.): *A pesti polgár*. Tanulmányok Vörös Károly emlékére. Debrecen, 1999. 125–137.

adójegyzékekkel mint „ősforrással”, illetve a másik oldalon a végleges listával. Az igazi társadalomtörténeti háttér, az adójegyzékek felkutatását, elemzését ugyanis a jövedelem- és vagyonmegoszlásra nézve a virilis jegyzékek vizsgálata aligha helyettesítheti.

Választójog és választások

Mint az eddigi fejtegetésekből látható volt, a virilizmusok tanulmányozása nehezen választható el a választói névjegyzékek, a választások kutatásától (de ez természetesen csak a törvényhatósági és más önkormányzati szintekre értendő!). És itt az együttes tanulmányozáson van a hangsúly, hiszen a törvényhatósági és az országgyűlési választási jog gyakorlatilag ugyanazt a kört ölelte fel, tehát az országgyűlési választói jog vizsgálata egyben az előbbire is érvényes következtetésekre adhat alapot. Nyilván ennek is tudható be, hogy miközben a törvényhatósági választások feltárása viszonylag kis mértékben haladt előre, addig jelentős könnyebbség ez áttekintés szerzője számára, hogy az országgyűlési választói magatartás történetének módszertanilag kritikus, komoly historiográfiája van, ami felment a részletes bibliográfiai áttekintés terhe alól.²²

Persze abban, hogy az országgyűlési választások kerültek a vizsgálatok centrumába, ezúttal is a parlamenti és kormányzati politikátörténetre koncentráló elitista szemlélet meghatározó szerepet játszott. Valójában ugyanis többféle választójog élt együtt, egy időben az országban. A községi választójog például jóval szélesebb körre terjedt ki, mint a megyei vagy az országos, s nyilvánvaló, hogy a helyi politikában a nagyobb érdekelttség szintén kiterjedtebb aktivitásra sarkallta az embereket.²³ A községi szinten ráadásul a politikai választójog egy sor más választójoggal (egyházközségi, iskolaszéki stb.) szövődött össze, s ezek átfedése, illetve kitarakása a társadalomtörténész különös érdeklődésére tarthat számot. Akárcsak a pártok hátterében a politikai nyilvánosság egyéb szintjei, mint az egyesületek, olvasóköriek.²⁴

A két háború közötti előzmények nyomán kezdetben a statisztikai megközelítés dominált.²⁵ Neve, egyénisége – az uralkodó politikátörténeti paradigma jegyében – legfeljebb a választottaknak volt. Érthetően a választások eredményei jegyében fogantak a magyar választástörténet-írás átfogó vállalkozásai.²⁶ Közben a mindenkori jelen is napirendre tűzte a választók megnyerésének kérdéseit. Az aktuális politikatudományi érdeklődés tartja mind a mai napig napirenden a 20. századra fókuszáló vizsgálatokat, amelyek a megközelítés

²² Szabó Dániel: *Politikai társadalomtörténet*, 371–387.; Ignác Károly: *A választói magatartás történeti irodalmáról (Magyarország, 1920–1947)*. *Múltunk*, 51. évf. (2006) 1. sz. 91–99.

²³ A községi választójog kialakítása körüli kezdeti vitákra lásd: Dobszay Tamás: *Politikai intézmények és választások a magyar kései rendiség időszakában*. In: Gergely Jenő (szerk.): *Fejezetek az új- és jelenkori magyar történelemből*. Budapest, 2006. 54–66.

²⁴ Szabó Dániel: *A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. Párt és vidéke*. *Történelmi Szemle*, 34. évf. (1992) 3-4. sz. 199–230.

²⁵ Ruzsikai Miklós: *Az 1945 előtti magyar választások statisztikája*. *Történeti Statisztikai Közlemények*, 1959. 1-2. sz. 11–58.

²⁶ Toth, Adalbert [Tóth Béla]: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848–1892*. München, 1973.; Gerő András: *Az elsőpró kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországon*. Budapest, 1988.; Földes György–Hubai László (szerk.): *Parlamenti képviselő-választások 1920–1990*. Budapest, 1994.; Ruzsoly József: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868*. *Jogtörténeti Tár* 2/2. Budapest, 1999.; Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944.)* Budapest, 1999.; Hubai László: *Magyarország XX. századi választási atlasza*. 1-3. k. Budapest, 2001 (+CD-ROM); Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*. Budapest, 2008.

makro-jellegéből következően mindig a valószínűségek birodalmában mozognak, olyan sztochasztikus térbeli és társadalmi kapcsolathálóban, amelyet a választott elemzési paraméterek összefüggései határoznak meg. Legyen az a földadóminimum területi eloszlása vagy a pártpreferenciák és a társadalmi tagoltság kapcsolata, vagy akármely aggregált adatsor. A döntő kérdés ezen a szinten az marad, hogy milyen társadalmi vagy térbeli háttérre „ültetik rá” a választási eredményeket, s hogy volt-e valóban alternativitás a választásokkor. Ebből a szempontból rendkívül tanulságosak az egy-egy irányzathoz és választáshoz kötődő társadalmi mozgósítás esettanulmányai²⁷, valamint a megyeszintű, a témát minden irányból körbejáró elemzések.²⁸

Viszonylag későn jelentkezett történetírásunkban – Ránki György úttörő mintavételes kísérletével – a választójogosultak személyéig lehatoló történeti kutatás.²⁹ Koroknai Ákos Délkelet-Dunántúlra vonatkozó regionális tanulmányai jelentősen kitérítettek az elemzés kereteire.³⁰ Az 1896-os Bánffy-féle választások regionális politikatörténetén végzett módszertani kísérlet, az 1893-as választójogi kimutatás adatait az 1890-es népszámlálás foglalkozási kategóriái szerint dolgozta fel járási szinten, s ezt szembesítette az 1896-os választói névjegyzék választói jogcímei szerint tagoltságával (ezáltal a „jogcímszabadság” miatt e változékony kategória használatának nehézségei is a felszínre kerültek). S ezután jut el a következőkhez: „...kiterjedtebb kutatás – ami egyébként országosan és regionálisan kívánatos és hasznos lenne – csak a modern számítástechnikai eszközök igénybevételével oldható meg”.³¹

A számítógépes vizsgálat valóban új távlatokat nyitott e téren, ám az instrumentum önmagában nem oldja meg a kategóriarendszer választásának problémáját. A választói jogcím és a foglalkozás által alkotott kétdimenziós társadalmi tér még nominális vizsgálat esetén sem képes kielégíteni a modern társadalomstatisztika követelményeit. Kérdés tehát, hogy a társadalmi struktúrára rávetítés kísérlete helyett nem lenne-e célszerűbb inkább egyszerűen „választójogi osztályokról” beszélni. Még akkor is, ha tudjuk, végső soron ahogy a választójog maga tagolja a társadalmat, az tulajdonképpen visszavezethető az adókatégoriákra (s ezzel már ismét a vagyon- és jövedelem-megoszláshoz jutottunk vissza). Arra

²⁷ Szécsényi Mihály: *A szélsőjobboldal társadalmi bázisa az 1935-ös debreceni választásokon*. In: Á. Varga László (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok*. Salgótarján, 1987. 368–387.; Vonyó József: *Mesko pártja Zalában. Adatok a nyilasok Zala megyei szerepéről és társadalmi bázisáról 1933–1935*. In: Zalai Gyűjtemény 35. Szerk. Bilkei Irén. Zalaegerszeg, 1994. 277–304.

²⁸ Csak a szisztematikusan feldolgozottak tekintett Szabolcs megyére utalok: Bene János, Takács Péter, Vinnai Győző, Gyarmathy Zsigmond tanulmányai a *Tanulmányok választásokról és önkormányzatokról Nyíregyházán (1848–1948)* című kötetben, szerk. Vinnai Győző, Nyíregyháza, 1994.; Margócsy József: *Nyíregyháza nemzet- és országgyűlési képviselői 1848–1944 között*. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai, Levéltári Évkönyv XI. Szerk. Nagy Ferenc. Nyíregyháza, 1995. 205–229.; Szilágyi László: *A „kuruc vármegye”. Parlamenti képviselők és választók a dualizmus kori Szabolcs vármegyében*. Nyíregyháza, 2006.

²⁹ Ránki György: *Az 1939-es budapesti választások*. Történelmi Szemle, 19. évf. (1976) 4. sz. 613–630.

³⁰ Koroknai Ákos: *Az 1896. évi választások Délkelet-Dunántúlon. (Módszertani kísérlet a választási statisztikák és a választói névjegyzékek elemzésére.)* Baranyai Levéltári Füzetek 61. Pécs, 1985.; uő.: *A dualizmus kori parlamenti választások a Délkelet-Dunántúlon. II. rész. (Módszertani kísérlet a választási statisztikák és a választói névjegyzékek elemzésére.)* Baranyai Levéltári Füzetek 82. Pécs, 1986. (Eredetileg mindkettő a Baranyai Helytörténetírás című periodikában jelent meg.)

³¹ Koroknai: *A dualizmus kori parlamenti választások a Délkelet-Dunántúlon. II. rész*, 223.

azonban a kutatás csak a legritkábban szokott vállalkozni, hogy a vagyoni háttér alapján „újraszámolja” a választói cenzus mértékét és határait, amihez távolról sem mellékesen kivételesen jó forrásadottságok is szükségesek.³²

Nem hagyhatjuk ki a sorból azokat az egyes választásokra vonatkozó esettanulmányokat sem, ahol már nemcsak a választójogi névsorok, hanem – a nyílt szavazás „jóvoltából” – szavazási listák is rendelkezésre állnak, s így lehetőség nyílik a választójog társadalmi hátterének és a tényleges szavazó alanyi döntéseinek összekapcsolására. Ilyesmire Péterné Fehér Mária mellett Horváth J. András, Paksy Zoltán és legújabban Gerhard Péter tett tanulságos kísérletet.³³ A számítógépes elemzés úttörésének érdeme Horváth Andrásé, persze, mint majdnem mindenben, itt is meg kell említenünk az elődök közt Vörös Károly nevét. Horváth „megtisztított” adatbázisa különböző forrásokat kapszolt össze annak érdekében, hogy túllépjen a foglalkozási megoszlás háttérelvezésének egyoldalúságain. Gondolunk itt mindenekelőtt a társadalmi hierarchia-fokozatok megállapítási kísérletére, az 1884-es fővárosi virilis lista vagyoni dimenziójának számbavételére, valamint a nyílt szavazás szavazói listáinak és az 1890-es fővárosi népszámlálás adatainak térbeli elemzésére.

S ha már a politikátörténet nem csupán a központi akaratképződés, a parlamenti viták, a minisztertanácsi jegyzőkönyvek vizsgálata (amelyet egyáltalán nem becslök le), s már nemcsak passzív „partout”-ként sejlik fel mögötte a társadalom, akkor valóban eljött az ideje a társadalomtörténet és politikátörténet közötti eszmecserének.

Az utcák népe

S akkor még nem is szóltunk az utcai politizálás kérdésköréről. Pedig Magyarországon, csakúgy, mint másutt, a parlamenti politizálás elválaszthatatlan volt az utca népének megnyilvánulásaitól. S nemcsak a korlátozott választójog időszakában, amikor voltak, akiknek nem is adatott másfajta vélemény-nyilvánítási lehetőség. S nem is olyan könnyű megmondani, hogy ez mennyire archaikus vagy éppen modern jelenség.

Mára már ezeknek a megmozdulásoknak is szépen gyarapodó, bár igen egyenetlen irodalma keletkezett. Mindnyájan emlékszünk még – épp a Hajnal István Kör konferenciáján – Gyáni Gábor újszerű kísérletére a pesti utca mozgalmairól.³⁴ Ma már nem nélkülözhetjük az egyes zavargásokról készült feldolgozások sorozatát: elegendő csak a Verhovay-féle ribilíókra, a Jansky-ügyre vagy a véderőtüntetésekre gondolnunk.³⁵ Külön irodalmi együtttest

³² Péterné Fehér Mária: *Az első országgyűlési képviselőválasztás Kecskeméten*. Bács-Kiskun Megye Múltjából XI. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1992. 152–218.

³³ Péterné Fehér Mária: *Az 1861. évi országgyűlési képviselőválasztás Kecskeméten*. Bács-Kiskun Megye Múltjából XII. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1993. 201–250.; Horváth J. András: *Józsefváros választópolgársága az 1884. évi képviselőválasztás tükrében*. FONS, 5. évf. (1998) 4. sz. 481–527.; Paksy Zoltán: *Nagypolitika kicsiben: parlamenti választás és társadalmi háttér Zalaegerszegen 1935-ben*. Korall 17. 2004. szeptember, 88–107.; Gerhard Péter: *Az 1878-as és az 1881-es országgyűlési képviselő-választások a budapesti IX. választókerületben*. FONS, 15. évf. (2008) 4. sz. 375–425.

³⁴ Gyáni Gábor: *Fővárosi zavargások a dualizmus évtizedeiben*. In: Á. Varga László (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom 3. Társadalmi konfliktusok*. Salgótarján, 1991. 345–354.

³⁵ Sándor Tamás: *Tüntetéssorozat Budapesten 1880. januárjában*. Valóság, 50. évf. (2007) 9. sz. 101–111.; Heiszler Vilmos: *A Jansky-ügy*. In: Skandalum. Magyar közéleti botrányok 1843–1991. Összeáll. Gerő András. H. n., 1993. 76–92.; Szabó Dániel: *A véderőtüntetések résztvevői*. Korall 17. 2004. szeptember, 43–61.

alkotnak a nyolcvanas évek antiszemita zavargásairól szóló dolgozatok.³⁶ Újabb amerikai próbálkozás is történt az utcai tömegmozgalmak megragadására.³⁷ Ugyanakkor mindmáig hiába várjuk a munkásmozgalom-történettől a magyar sztrájk-történet megírását. Pedig ezen a fronton, épp ezáltal válhatna megalapozottá a politikatörténeti nyitás a társadalomtörténet felé.

A kollektív akciók, a kollektív erőszak története szempontjából az alapprobléma az, hogy a forrásokban ezek a mozgalmak a hatalom szemszögéből nyernek bemutatást. Akit letartóztatnak, az nem biztos, hogy a vezér, hanem lehet, hogy ő a balek, akit fülön csíptek. Aki csak belekeveredett az eseményekbe. Aki szervezkedett, agitált stb., az általában igyekszik erről minél kevesebb nyomot hagyni, s ha mégis horogra kerül, letagadni. A hamis tanúk és alibik állításának lehetősége csaknem határtalan. A bírósági tárgyalás szempontjából: akit kővel a kezében tartóztattak le, az nem dobta el azt a kavicsot. Amit meg eldobott, az lehet „tárgyi tényálladék”, de nincs a kezében. Akit sebesüléssel kórházban ápolnak, az nem biztos, hogy az első sorokban harcolt, legfeljebb ő tudott leglassabban elszaladni a kardlapozó lovas rendőrök elől. S ilyenkor egyébként is, félve a letartóztatástól, csak a legvégső esetben fordulnak a sérültek orvoshoz. Az utólag írott önéletrajzok, *oral history* gyűjtések alkalmassak lehetnek egy mozgalom emlékezetének, legendáriumának megteremtéséhez, aligha pótolhatják azonban a szinkron forrásokat. De egyáltalán keletkeztek, maradtak-e, ezeknek a mozgalmaknak, megmozdulásoknak autentikus saját forrásai? Csakis felülről és már sohasem alulról ismerhetjük meg az utcapolitika történetét?³⁸ Csakis kívülről és jóformán soha sem belülről?

*

Az új politikatörténet útját valószínűleg a politikatudomány jövőjének alakulása sokkal inkább meghatározza majd, mint a társadalomtörténethez fűződő viszonya. A társadalomtörténetnek s így a politika társadalomtörténetének viszont majdnem közömbös, hogy az érdekpolitikára vagy a szimbolikus politikára építő felfogás kerekedik felül a politológián belüli viaskodásban. Nincs érdemi vesztenivalója: az előző számára empirikusan megalapozott bizonyítékokkal, az utóbbi számára pedig meggyőző cáfolatokkal tud szolgálni. S az elévzett munkálatok által mindenképpen gazdagodhat szempontokban, módszerekben, eredményekben. S ha jól végzi a dolgát, ez nem is kevés.

³⁶ Kubinszky Judit: *Politikai antiszemitizmus Magyarországon 1875–1890*. H. n. [Budapest] 1976.; Foki Ibolya: *Az 1883-as zsidóellenes zavargások Zala megyében*. Zalai gyűjtemény 25. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. Szerk. Halász Imre. Zalaegerszeg, 1986. 217–241.; Bősze Sándor: *Az 1883-as somogyi antiszemita zavargások*. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 22. Kaposvár, 1991. 73–95.; Nemes, Robert: *Hungary's Anti-Semitic Provinces: Violence and Ritual Murder in the 1880s*. *Slavic Review*, 66. (2007) 1. Spring. 20–45.; Kövér György: *Az eszlári pünkösdi „népizgatottság” (1882. május 29.) Szabolcs-Szatmár-Bereg Levéltári Évkönyv XVIII. Dr. Nagy Ferenc levéltár-igazgatónak ajándékba*. Nyíregyháza, 2008. 281–294.

³⁷ Freifeld, Alice: *Nationalism and the Crowd in Liberal Hungary, 1848–1914*. Washington, 2000.

³⁸ Lindenberger, Thomas: *Straßenpolitik. Zur Sozialgeschichte der öffentlichen Ordnung in Berlin. 1900 bis 1914*. H. n. 1995.